

ВПЛИВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ВОЛИНИ НА РОЗВИТОК ОСВІТИ на початку ХХ ст.

На основі першоджерел та наукових праць проаналізовано роль органів місцевого самоврядування у розвитку освіти у Волинській губернії на початку ХХ ст. З'ясовано, що завдяки їх діяльності у краї поступово зростала мережа освітніх закладів. Досліджуючи питання, пов'язані з роллю органів місцевого самоврядування в розвитку мережі закладів освіти на Волині, слід відмітити, що на початку ХХ ст. вони розподілялися на чоловічі та жіночі. Це відображало тогочасну точку зору більшості європейських країн, яка полягала в тому, що жіноцтво не потребувало спеціальної освіти в силу гендерних особливостей. Відповідно до цього навчальні заклади поділялися на чоловічі та жіночі.

Ключові слова: Волинська губернія, органи місцевого самоврядування, навчальні заклади.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на українських землях, що були у складі Російської імперії, важливу роль у розвитку соціально-економічної інфраструктури міст відігравали органи місцевого самоврядування. У межах наданих їм імперською владою повноважень вони здійснювали комплекс заходів, спрямованих на покращення культурного та економічного життя міст.

Одним із важливих завдань, яке стояло перед ними, був розвиток мережі початкових та середніх навчальних закладів. На Волині саме органи місцевого самоврядування відігравали значну роль у розвитку освіти. При реалізації цього напряму своєї діяльності вони тісно співпрацювали з Попечителем Київського навчального округу (КНО) та Міністерством народної освіти (МНО).

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стан справ у сфері освіти на Волині був далеким від бажаного. Так, у 1899 р. у губернії функціонувало 2 367 навчальних закладів різних

типів і форм власності, в яких навчалось 120 280 учнів, із них – лише 10 середніх де здобували освіту 2 980 осіб [1, с. 62]. У багатьох селах регіону початкові школи взагалі були відсутніми, а значна частина населення Волині залишалася неписьменною. Багато дітей шкільного віку не отримували жодної освіти.

У ряді міст губернії функціонували прогімназії. Органи міського самоврядування брали дієву участь у їх реорганізації у повні класичні гімназії. Так, у квітні 1896 р. Житомирська міська дума прийняла рішення «клопотатися перед вищою владою про перетворення Житомирської прогімназії на повну 8-класну гімназію» та постановила щорічно виділяти 5 тис. руб. на її утримання. Розглянувши проект міністра народної освіти про перетворення Житомирської та Острозької прогімназій на повні, Державна рада 1 липня 1897 р. прийняла рішення «розпочати їх поступове перетворення на повні гімна-

зії, відкриваючи з вказаного терміну при кожній із них по одному вищому класу щорічно» [2, с. 67]. Острозька прогімназія аналогічно Житомирській змогла бути реорганізована у повну лише завдяки підтримці органом місцевого міського самоврядування [3, арк. 13].

Досліджуючи питання, пов'язані з роллю органів місцевого самоврядування в розвитку мережі закладів освіти на Волині, слід відмітити, що на початку ХХ ст. вони розподілялися на чоловічі та жіночі. Це відображало тогочасну точку зору більшості європейських країн, яка полягала в тому, що жіноцтво не потребувало спеціальної освіти в силу гендерних особливостей. Відповідно до цього навчальні заклади поділялися на чоловічі та жіночі [4, с. 88].

На початку ХХ ст. завдяки діяльності органів міського самоврядування у Рівному було відкрито жіночу гімназію, Луцьку чоловічу прогімназію реорганізовано у повну класичну гімназію. Аналогічні процеси відбувалися і в інших повітах Волинської губернії.

Таким чином, органи міського самоврядування відігравали важливу роль у розвитку середньої освіти на Волині. Завдяки їх діяльності було реорганізовано ряд прогімназій у повні класичні гімназії та відкривалися нові чоловічі і жіночі. Як правило, саме органи самоврядування ініціювали відкриття нових середніх закладів, надавали їм значну фінансову підтримку.

Напередодні Першої світової війни органи імперської влади почали приділяти значну увагу створенню мережі освітніх закладів, у яких учні мали б змогу паралельно з отриманням початкової освіти опановувати відповідні ремесла. З цього приводу в одному з документів, скерованих Попечителем КНО у Рівненську міську управу, наголошувалося, що «однією з важливих потреб нашої народної освіти є потреба підготовки підростаючого покоління до практичної діяльності шляхом надання йому професійних знань і вмінь». Але це утруднювалося відсутністю «належної кількості професійних шкіл». Тому було запропоновано відкривати професійні класи при вищих початкових міських училищах де учні, мали б змогу опановувати ремесло [5, арк. 4].

Рівненській міській управі пропонувалося визначитися, в якому з 2-х початкових учи-

лищ, що функціонували у місті, вона «визнала б доцільним відкриття ремісничого класу», які ремесла в ньому мали опановувати учні і, головне, який обсяг фінансування на потреби цього класу міг виділити орган міського самоврядування з бюджету міста [5, арк. 4 зв.-5].

27 січня 1914 р. комісія Рівненської міської думи з питань народної освіти розглянула пропозиції щодо відкриття ремісничих курсів «при одному з початкових училищ» і дійшла висновку про доцільність відкриття у місті «самостійної ремісничої школи». Єдине питання, яке в той день не було розглянуто – це скільки коштів потрібно виділити з міського бюджету на відкриття даного навчального закладу та його утримання. З метою вивчення досвіду функціонування аналогічних навчальних закладів до м. Житомира та м. Бердичева було відряджено гласних міської думи – членів комісії з питань народної освіти [5, арк. 32].

5 лютого 1914 р. на засіданні Рівненської міської думи було прийнято рішення відкрити у місті 4-річну професійну школу та виділено 500 руб. на витрати, пов'язані з її відкриттям, а також було заплановано виділяти 1 тис. руб. на її утримання [5, арк. 41].

Отже, завдяки підтримці органу міського самоврядування у Рівному було відкрито ремісничу школу. Це створювало можливість дітям з незаможних родин отримувати не лише освіту, а одночасно опановувати певне ремесло.

У тогочасних ремісничих школах учні не лише опановували певні ремесла, але й згідно з тогочасною навчальною програмою вивчали ряд обов'язкових дисциплін. Так, у Житомирську ремісничу школу приймалися лише хлопці. В перший клас приймали у віці від 13 до 16 років, обов'язковою умовою була відсутність тілесних пошкоджень та отримання освіти у будь-якому однокласному училищі або складання вступного іспиту відповідно до його навчальної програми. До обов'язкових предметів, які вивчали учні, було віднесено: Закон Божий, арифметика, російська мова, геометричне й технічне креслення відповідно до ремесла, яке опановував учень. Останній рік навчання присвячувався виключно практичній підготовці. Ті учні, які успішно завершили 4-річний курс

навчання, отримували атестат підмайстра вивченого ремесла, «а ті, хто після закінчення навчання впродовж 3-х років проходить практику», отримував «атестат майстра вивченого ремесла з усіма правами й перевагами, наданими за законом майстрам, які отримували це звання від ремісничої управи» [5, арк. 35].

Для іногородніх учнів, насамперед селян Волинської губернії, при училищі діяв інтернат, в якому могли проживати 36 осіб. Він утримувався на кошти Волинського земства [5, арк. 35].

Таким чином, у тогочасних ремісничих школах значна увага відводилася вивченню учнями обраного ремесла, іншими словами, акцент робився на їхній професійній підготовці. Випускник училища отримував атестат підмайстра, що полегшувало йому працевлаштування. Ті ж, хто продовжував проходити практику, мав можливість стати майстром, що у перспективі давало йому змогу відкривати власну ремісничу майстерню. Утримування гуртожитку училища місцевим земством свідчить про те, що воно підтримувало отримання професійної освіти жителями сіл губернії.

Варто зауважити, що того часу органи місцевого самоврядування приділяли увагу не лише відкриттю нових освітніх закладів, а й активно допомагали існуючим. Так, директор Рівненської жіночої гімназії звернувся до міської управи з клопотанням про допомогу в облаштуванні гімназійного спортивного майданчика [5, арк. 10-10 зв.]. А директор Рівненського реального училища звертав увагу на те, що оплата праці ксьондза, який викладав учням римо-католицького віросповідання Закон Божий, мала здійснюватися за місцеві кошти у сумі 260 руб. на рік для викладача з середньою богословською освітою і відповідно 425 руб. з вищою [5, арк. 65]. У першому випадку орган міського самоврядування виділив кошти на облаштування гімназійного спортивного майданчика для жіночої гімназії. Та відносно оплати праці ксьондза на засіданні Рівненської міської думи було прийнято рішення його відкласти й розглянути у тому випадку, коли буде встановлено, що він не отримував жодної винагороди від МНО [5, арк. 73-73 зв.].

Витрати органів місцевого самоврядування Волині на потреби освіти постійно зрос-

тали. Наприклад, у 1898 р. на потреби народної освіти у бюджеті Рівного було передбачено 1,3 тис. руб. [6, арк. 28-28 зв.]. А в 1914 р. у міському бюджеті були закладені такі суми: на утримання міських початкових училищ – 4 725 руб. 12 коп., на утримання 2-х початкових училищ – 3 850 руб., професійному жіночому єврейському училищу – 1 тис. руб., державному єврейському училищу – 400 руб., чоловічій гімназії – 2 841 руб. 75 коп., торговельній школі – 2 500 руб., на облаштування нових шкільних приміщень – 5 251 руб. 79 коп. [7, арк. 37-37 зв.]. Окрім цього також було виділено кошти на стипендії для ряду учнів, а в лютому 1914 р. – кошти на відкриття ремісничого училища в місті.

У бюджеті Луцька у 1913 р. на потреби міських навчальних закладів було заплановано: початковим державним навчальним закладам – 800 руб., церковно-парафіяльній школі – 950 руб., на потреби чоловічої гімназії – 6 тис. руб. Згідно з рішенням Луцької міської думи від 1896 р. за кошти міста освіти здобувало 20 учнів з незаможних родин. Також передбачалося фінансування й деяких інших потреб навчальних закладів [8, арк. 24 зв.-25 зв.].

Отже, на початку ХХ ст. органи місцевого самоврядування відігравали важливу роль у розвитку мережі освітніх закладів на Волині. Саме за їхньої дієвої участі було відкрито ряд нових шкіл. Вони також надавали фінансову підтримку вже діючим, що в сприяло покращенню матеріального забезпечення навчальних закладів, і не лише середніх, а й початкових та професійних. Це у свою чергу створювало умови для отримання освіти частині дітей з незаможних родин.

Саме органи місцевого самоврядування були ініціаторами відкриття у повітових містах Волинської губернії нових навчальних закладів, одночасно з цим вони значно збільшували й фінансування освіти за рахунок міських бюджетів.

Так, коли на початку ХХ ст. у м. Дубно на потреби народної освіти передбачалося виділити з міського бюджету лише 300 руб. [9, арк. 19.-19 зв.], то через декілька років ситуація у цьому повітовому місті докорінно змінилася. Орган міського спрощеного самоуправління прийняв рішення відкрити у місті чоловічу та жіночу гімназії. Було складено

кошторис даних начальних закладів. Зокрема, для відкриття чоловічої гімназії було необхідно 31 тис. руб., включаючи й оплату праці педагогічних працівників. Частину коштів на придбання приміщення для даного навчального закладу були готові виділити з міського бюджету. Міськими гласними було обґрунтовано доцільність відкриття цих навчальних закладів у м. Дубно, надано гарантії, що класи гімназій будуть наповнені учнями. Це рішення було прийнято на зборах міських уповноважених [10, арк. 21 зв.-22]. Ініціативу щодо відкриття гімназії у місті підтримав і Волинський губернатор. При цьому він висловив застереження органу міського самоуправління, що обов'язковою умовою відкриття гімназії мала бути повна відповідність приміщення, придбаного для гімназії, існуючим для такого типу закладів вимогам [10, арк. 29-30].

Активна діяльність органів міського самоврядування давала позитивні результати. Кількість середніх навчальних закладів у Волинській губернії зростала. Коли станом на 1908 р. на Волині діяло 12 середніх приватних і державних гімназій [11, с. 45-46], то у 1910 р. їх налічувалося уже 16 [12, с. 90].

На початку 1910-х рр. ситуація у сфері початкової освіти на Волині стала постійно поліпшуватися. Важливу роль у процесах розвитку початкової та професійної освіти відігравали повітові та губернське земства. Так, у 1913 р. на засіданні Ковельського повітового земства обговорювали питання про виділення 5 тис. руб. на організацію й проведення педагогічних курсів для вчителів земських і церковно-парафіяльних шкіл у м. Житомирі. Для вчителів, які відряджені на педагогічні курси, оплата, пов'язана з їхнім перебуванням у губернському місті мала здійснюватися за кошти земства [13, арк. 7-8]. Тоді ж було розглянуто і клопотання директора Житомирського сільськогосподарського училища щодо виділення земством стипендій для учнів з повіту. У Житомирській сільськогосподарській школі в той час здобували освіту 96 осіб, у тому числі 12 з Ковельського повіту. Губернське земство відділило 4 тис. руб. на утримання цього навчального закладу, що дало змогу звільнити від плати за навчання 20 учнів. Але у зв'язку із зростанням кількості учнів, більшість із яких походили з неза-

можних родин, дирекція училища звернулася з клопотанням до земства збільшити фінансування навчального закладу, що й було винесено на розгляд земських зборів [13, арк. 28 зв.-29 зв.].

Таким чином, на Волині земства відразу ж після початку своєї діяльності розпочали активну роботу, одним із напрямів якої був розвиток початкової та професійної освіти. Це створювало передумови не лише для зростання мережі освітніх закладів у краї, а й поліпшення освітнього рівня серед дітей незаможних верств населення.

У 1910-х рр. на Волині поряд з початковими та церковно-парафіяльними школами почали відкриватися й земські. Цей процес наштовхнувся на певну протидію з боку чорносотенного духовенства, яке вбачало в ньому загрозу своєму домінуванню у церковно-парафіяльних школах. За твердженням духовенства, під час відкриття земських шкіл та повітових училищ земські діячі «ігнорували інтереси церковно-парафіяльних шкіл» і при зустрічах з батьками переконували селян у тому, що «земські школи кращі», ніж церковно-парафіяльні. У результаті спостерігалось зростання кількості учнів у земських початкових школах, тоді як кількість дітей у церковно-парафіяльних школах зменшувалася. Це ускладнило діяльність церковно-парафіяльних шкіл, оскільки селяни почали передавати кошти на утримання земських шкіл [14, с. 123-125].

Не бажаючи миритися з втратою своїх позицій у системі початкової освіти та враховуючи негативне ставлення православного кліру до органів земського самоврядування, на сторінках свого пресового органу духовенство критикувало рівень викладання у земських школах. Особливе незадоволення викликало те, що вчителі земських шкіл часто спілкувалися з учнями їхньою рідною мовою, яку служителі культу називали «мужичкою». З цього приводу у «Волинських єпархіальних відомостях» писалося, що у земських школах вчителі у процесі спілкування з учнями використовували українську мову, тоді як, наголошував автор статті, «ми б хотіли, щоб діти привчалися до російської мови» [15, с. 123]. Абсурдність такого звинувачення полягала в тому, що в той період у Волинській губернії на було жодного на-

вчального закладу, в якому навчання велося б українською мовою. Вся тогочасна освіта Волині була зрусифікована. Лише у німецьких колоніях та в єврейських приватних школах діти мали змогу вивчати рідну для них мову.

У всіх повітах Волинської губернії після початку діяльності земські органи розпочали відігравати важливу роль у розвитку мережі навчальних закладів. 31 січня і 1 лютого 1914 р. у м. Ізяславі було проведено VII Надзвичайне земське зібрання. Одним із питань порядку денного було питання розвитку освіти в Ізяславському повіті. Було прийнято рішення щорічно вносити у кошторис повітового земства «кошти на будівництво, облаштування та ремонт шкіл». На зібранні повітова Земська управа взяла на себе зобов'язання, що новозбудовані школи у майбутньому будуть використовуватися лише «за цільовим призначенням», а їхній ремонт та страхування здійснюватимуться коштом земства [16, с. 210].

Враховуючи ту обставину, що органи місцевого самоврядування на Волині на початку ХХ ст. почали відігравати важливу роль у розвитку освіти, до цієї справи долучалися й інші структури. Так, 12 лютого 1914 р. на зборах товариства «Почаївський народний кредит» було прийнято рішення виділити з чистого прибутку товариства 200 руб. на чотири стипендії для учнів 2-класних Почаївської, Новоставицької та Білозерської шкіл [17, с. 178]. Цілком зрозуміло, що кошти, виділені діячами чорносотенного Союзу руського народу (а дане товариство було під впливом цієї політичної структури), були незначними порівняно з тими, які виділяли органи місцевого самоврядування. Це було зроблено з єдиною метою: показати, що дана організація також займалася питанням фінансування освіти.

Напередодні та на початку Першої світової війни органи місцевого самоврядування продовжували фінансово підтримувати не лише діючі навчальні заклади, але й виділяли значні кошти на будівництво та придбан-

ня приміщень для нових закладів освіти. Зокрема, у бюджеті Рівного на 1915 р. було заплановано виділити на утримання чоловічої гімназії 11 865 руб., на будівництво та придбання приміщень для закладів освіти – 24 тис. руб., утримання міських початкових училищ – 5 150 руб. 40 коп. та ряд інших видатків спрямованих на освітню галузь [18, арк. 5-5 зв.]. Ковельська повітова земська управа планувала витратити на потреби освіти у повіті у 1915 р. – 59 667 руб. 23 коп., а в наступному 1916 р. – 61 853 руб. 79 коп. [19, арк 1 зв. – 2]. Аналогічні тенденції проглядалися і в інших повітах Волинської губернії.

Проте варто зауважити, що багато з цих планів щодо розширення мережі початкових та середніх шкіл на Волині так і не було реалізовано у зв'язку з початком ведення у 1915 р. активних бойових дій та території губернії.

Отже, як бачимо, напередодні та на початку Першої світової війни органи місцевого самоврядування Волині поступово збільшували фінансування освіти, що сприяло розширенню мережі освітніх закладів. Однак, незважаючи на ці позитивні тенденції, значна кількість дітей шкільного віку не мали змоги навчатися. В середніх навчальних закладах через високу плату за навчання освіти отримували лише діти заможних жителів краю.

Таким чином, на початку ХХ ст. органи місцевого самоврядування відігравали важливу роль у розвитку освіти на Волині. Саме завдяки їхній діяльності у краї поступово зростала кількість середніх навчальних закладів, відкривалися нові професійні школи. Все це було можливим лише за умови зростання фінансування освітньої галузі з бюджетів повітових міст, повітових та губернського земств. Однак у різних повітах ці процеси проходили далеко не рівномірно, що насамперед було зумовлено різними фінансовими можливостями органів місцевого самоврядування. Незважаючи на позитивні зрушення, частина дітей шкільного віку не мала змоги отримувати навіть початкову освіту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Обзор Вольнской губернии за 1900 год. – Житомир : Вольнская губернская типография, 1900. – 75 с.
2. Пивоваров В. Становлення та розвиток чоловічої гімназійної освіти в Житомирі у ХІХ ст. / В. Пивоваров // Историчний журнал. – 2009. – № 6. – С. 61-69.

3. Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівненської обл.) ф. 355, оп. 1, спр. 1, арк. 13.
4. Чуткий А. Професура університету св. Володимира і вища жіноча освіта у Києві (друга половина XIX – початок XX ст.) / А. Чуткий // Историчний журнал. – 2005. – № 5. – С. 87-92.
5. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 24, арк. 4-73 зв.
6. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 16, арк. 28-28 зв.
7. Держархів Рівненської обл. ф. 165, оп. 1, спр. 29, арк. 37-37 зв.
8. Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.) ф. 3, оп. 1, спр. 1146, арк. 24 зв. – 25 зв.
9. Держархів Рівненської обл. ф. 359, оп. 1, спр. 6, арк. 19-19 зв.
10. Держархів Рівненської обл. ф. 359, оп. 1, спр. 9, арк. 21 зв.-22; 29-30.
11. Памятная книжка Волынской губернии на 1909 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1908. – 539 с.
12. Памятная книжка Волынской губернии на 1911 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1910. – 688 с.
13. Держархів Волинської обл. ф. 413, оп. 1, спр. 1, арк. 7-8; арк. 28 зв.-29 зв.
14. Циркуляры Господина Начальника Юго-Западного края и Волынского Губернатора мировым посредникам Волынской губернии о сборах на церковно-приходские школы // Волынские епархиальные ведомости. – № 8-й. – 20 февраля. – 1914. – С. 123-125.
15. В земской школе // Волынские епархиальные ведомости. – № 8-й. – 20 февраля. – 1914. – С. 123.
16. Изяславское земство ы церковно-приходские школы // Волынские епархиальные ведомости. – № 13-й. – 27-го марта. – 1914. – С. 210.
17. Волынские епархиальные ведомости. – № 13-й. – 13-го марта. – 1914. – С. 178.
18. Держархів Рівненської обл. ф. 616, оп. 1, спр. 2, арк. 5-5 зв.
19. Держархів Волинської обл. ф. 413, оп. 1, спр. 2, арк. 1 зв.-2.

J. Tsetsyk

EFFECT OF LOCAL GOVERNMENT VOLYN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION EARLY TWENTIETH CENTURY

Based on original sources and scientific works analyzed the role of local governments in the development of education in the Volyn province in the early twentieth century. It was found that due to their activities in the province gradually increased network of educational institutions. Proved that by funding education from local budgets amount of different types of training increased. Despite this positive trend in much of the poor population of the region was unable to receive an education, and many children do not attend school and continue to remain illiterate.

It also local authorities have initiated opening in county towns of Volyn province new schools at the same time they also greatly increased education funding by the city budget. In secondary schools education children received only wealthy inhabitants of the province because of high tuition fees.

So in the early twentieth century. Local governments played an important role in the development of education in Volyn. It is thanks to their work in the province gradually increased the number of secondary schools, opened new professional school

Key words: *Volyn province, local governments, educational institutions.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д.і.н., професор;
Сінкевич Є. Г., д.і.н., професор.*

© Цецик Я.П., 2017

Дата надходження статті до редколегії 24.03.2017